

Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΑΛΙΑΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Τὰ κυριώτατα βοηθήματα εἶναι τὰ ἑξῆς :

M a n d l, Sklavenrecht im A. T. 1886.

W. N o w a c k, Die sozialen Probleme in Israel und deren Bedeutung für die relig. Entwicklung dieses Volkes (1892).

H e r z f e l d, Handelsgeschichte der Juden des Altertums² (1894).

K. B u d d e, Das nomadische Ideal im A. T. (ἐν τοῖς Preuss. Jahrbücher 1896 σ. 59, ἔξ.).

R u h l a n d, Jül. Wirtschaftsgeschichte (ἐν τῇ Zukunft 1898 σελ. 496 ἔξ.).

Fr. W a l t e r, Die Propheten in ihrem sozialen Beruf. und das Wirtschaftsleben ihrer Zeit (1900).

P. K l e i n e r t, Die Propheten Israels in sozialer Hinsicht (1905).

M. L ö h r Socialismus und Individualismus im A. Test. 1906. Τοῦ αὐτοῦ Israels Kulturntwicklung (1910).

J. H e r r m a n n, Die soziale Predigt der Propheten (1911).

A. B e r t h o l e t, Kulturgeschichte Israels (1920).

F. W i l k e ἐν Religion und Sozialismus (1921 σελ. 9 ἔξ.).

J. N i k e l, Das A. Testament und die Nächstenliebe (1923).

M. L u r j e, Studien zur Geschichte der wirtschaftlichen und sozialen Verhältnisse im Israelitisch—Jüdischen Reiche (1927).

Ἐπι δὲ τούτοις τὰ ἱστορικά ἔργα τῶν J. W e l l h a u s e n (Israelit. u. Jüd. Geschichte ζ' ἔκδ. 1914), R. K i t t e l (Geschichte de Volkes Israel I 5, 6 ἔκδ. 1923, II 6. 7 ἔκδ. 1925), A. e. m. S c h o e p f e r, Geschichte des A. Testaments (6 ἔκδ. 1923), E. S e l l i n, (Geschichte des Israelit—Jüd. Volkes (1924), S c h u s t e r u n d H o l z a m m e r, Handbuch der Bibl. Geschichte I η' ἔκδ. 1925) καὶ αἱ βιβλικά ἀρχαιολογία τῶν S c h e g g (1888), N o w a c k (1894), B e n z i n g e r (β' ἔκδ. 1907), V o l z (1914), K o r t l e i t n e r (1917) K a l t (1924) καὶ K. K o ν τ ο γ ό ν η (1844), Ἔτι δὲ καὶ τὰ κοινωνιολογικά ἔργα τῶν R u h l a n d (System der politischen Oekonomie 1908), P ö h l m a n n (Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt 1912), S t a m m l e r (Wirtschaft und Recht γ' ἔκδ. 1914) T ö n n i e s (Gemeinschaft und Gesellschaft γ' ἔκδ. 1920) κ. ἄ. π.

Ὁ μελετῶν ἐπισταμένως τὴν ἱστορίαν τοῦ σοσιαλισμοῦ κατὰ τοὺς προχριστιανικοὺς χρόνους ἴσταται ἔκπληκτος πρὸ τῆς ἐντάσεως τοῦ κοινωνικοῦ πνεύματος, ὑφ' οὗ ἐμφανίζεται ἐμφορομένη ἡ ἱερά τοῦ Ἰσραὴλ γραμματεία, ἡ λεγομένη γραμματεία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἐντεῦθεν δὲ κατανοεῖται τὸ οὕτω σπουδαῖον διαφέρον, ὅπερ καὶ ἀπό

* Διάλεξις ῥηθεῖσα τῇ παρακλήσει τοῦ φοιτητικοῦ τμήματος τῆς Χ. Α. Ν. ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Παρνασσοῦ τῇ 9 Μαΐου 1927. Ἀφιεροῦται τῇ μακαρίᾳ μνήμῃ τοῦ σεβ. μοι διδασκάλου Ν. Παπαγιαννοπούλου.

κοινωνιολογικῆς ἐπόψεως προκαλεῖ ἡ Βίβλος αὐτή, ἥτις πρὸς τοὺς ἄλλοις παρέχει εἰκόνα τῆς κοινωνικῆς τοῦ Ἰσραὴλ ἀνελιξέως, ἀμα δὲ καὶ περιλαμβάνει τὴν κατ' ἑξοχὴν κοινωνικὴν θρησκείαν τοῦ παλαιοῦ κόσμου, ἧς τὴν σφραγίδα φέρει ὁ κοινωνισμὸς τῆς Π. Διαθήκης. Τῷ ὄντι ἐν τοῖς θεοκρατικοῖς τῆς Π. Δ. θεσμοῖς καὶ ἐν τῷ κηρύγματι τῶν μεγάλων τῆς θρησκείας αὐτῆς ἡρώων, τῶν προφητῶν, ἀποκαλύπτει· κοινωνισμὸς, οὗ τὴν νηφαλιότητα καὶ τὸ ὕψος οὐδεμία προ-χριστιανικὴ κοινωνία κατάρθωσε νὰ φθάσῃ, κοινωνισμὸς οὐχὶ ἐφημέρου διαρκείας, οἷον εὐρίσκομεν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλ' ἀδιάπτωτος, διέπων τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἱερὰν γραμματεῖαν τοῦ Ἰσραὴλ ἀπ' ἀρχῆς καὶ δι' ὅλης τῆς μακροαίωνος αὐτοῦ ἱστορίας· κοινωνισμὸς τέλος ἀπὸ τῆς μελέτης τοῦ ὁποίου πολλὰ ἔχουσι νὰ διδαχθῶσι καὶ ἡ σύγχρονος ἡμῖν κοινωνία καὶ μάλιστα οἱ ἡγέται αὐτῆς καὶ δὴ καὶ οἱ κοινωνιολόγοι. Ἀτυχῶς δὲ παρ' ἡμῖν τυγχάνει τόσον ὀλίγον γνωστὴ ἡ Π. Διαθήκη, ὥστε νὰ μὴ φαίνεται μηδόλως παράδοξον τὸ γεγονός, ὅτι ὁμοῦ μετὰ τῆς θρησκευτικῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς, τῆς λογοτεχνικῆς καὶ τῆς παιδαγωγικῆς αὐτῆς ἀξίας ἀγνοεῖται καὶ ἡ κοινωνιολογικὴ αὐτῆς σπουδαιότης. Ταῦτα πάντα ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἐπειδὴ ἡ Π. Διαθήκη περιλαμβάνεται ἐν τῷ κύκλῳ τῆς εἰδικῆς μου ἐπιστημονικῆς ἐνασχολήσεως, δὲν ἐθεώρησα ἄσκοπον οὐδὲ ἄκαιρον, ἀποβλέπων εἰς τὴν διαρκῆ παρ' ἡμῖν αὐξήσιν τοῦ κοινωνιολογικοῦ διαφέροντος, νὰ ὁμιλήσω σήμερον περὶ τοῦ **κοινωνισμοῦ τῆς Βίβλου ταύτης**, ἀφ' οὗ προηγουμένως ὄψω ταχὺ βλέμμα ἐπὶ τὴν κοινωνικὴν τοῦ Ἰσραὴλ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀνέλιξιν, ἔφ' ᾧ καὶ ἐπικαλοῦμαι τὴν ὑμετέραν εὐμενῆ προσοχὴν.

Α'.

Κοινωνικὴ ἀνέλιξις τοῦ Ἰσραὴλ μέχρι τοῦ Ἰ. Χριστοῦ.

Περὶ τῆς κοινωνικῆς τοῦ Ἰσραὴλ καταστάσεως κατὰ τὰ 500—600 πρῶτα ἔτη τῆς ἱστορίας αὐτοῦ, τ. ἔ. κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πρώτης αὐτοῦ ἐν Παλαιστίνῃ ἐγκαταστάσεως καὶ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ διαμονῆς, εἶτα δὲ καὶ τῆς διὰ μέσου τῆς ἐρήμου πρὸς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας πορείας αὐτοῦ, πενιχρὰς ἔχομεν ἀπὸ τῆς Π. Διαθήκης πληροφορίας, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον εἰκάσομεν, ὅτι ὁ Ἰσραὴλ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς προσωρινότητος κατὰ μέγιστον δὲ μέρος καὶ τῆς δουλείας ἔζη βίον ἡμινομαδικὸν καὶ ἀκριβέστερον εἰπεῖν κατὰ μέρος γεωργικὸν καὶ κατὰ μέρος ποιμενικόν. Πάντως περὶ σπουδαίας κοινωνικῆς ἀνε-

λίξεω; τοῦ Ἰσραὴλ ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας δὲν δύναται νὰ γίνηται λόγος, ὡς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνηται λόγος καὶ περὶ ἀναπτύξεω τοῦ πολιτισμοῦ· διότι σπουδαία ἐκπολιτιστικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀνέλιξις προϋποθέτει βίον ἐλεύθερον καὶ δὴ καὶ μόνιμον, οὐχὶ δὲ νομαδικόν, ἀλλ' οὔτε καὶ ἡμινομαδικόν. Ὁ νομαδικὸς καὶ αὐτὸς ὁ ἡμινομαδικὸς βίος ἀγνοεῖ μὲν τὴν μεγάλην ἰδιοκτησίαν καὶ τὰς κοινωνικὰς διακρίσεις, γινώσκει δ' ὅμως τὴν φιλοξενίαν καὶ τὴν κοινοκτημοσύνην, ἣτις καὶ ἀποτελεῖ οὐσιῶδες τοῦ νομαδικοῦ κυρίως βίου γνώρισμα. Κυρίως δ' εἰπεῖν ὁ Ἰσραὴλ ἄρχεται κοινωνικῶς ἀνελισσόμενος ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς ἐν τῇ γῆ Χαναὰν μόνιμου ἐγκαταστάσεως, μετὰ τὴν ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἐπιστροφὴν αὐτοῦ.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ κοινωνικὴ τοῦ Ἰσραὴλ ἀνέλιξις κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας· ἀπὸ τῆς νέας ταύτης καὶ μόνιμου ἐν τῇ γῆ τῆς ἐπαγγελίας ἐγκαταστάσεω αὐτοῦ, τοῦτ' ἐστὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰ. Ναυῆ καὶ τῶν Κριτῶν, πρέπει νὰ νοηθῆ ὡς λίαν βραδεῖα λαμβανομένου πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο ὑπῆρξε περίοδος ἀγῶνων σκληρῶν πρὸς τοὺς ἐντοπίους κυρίους τῆς γῆς Χανααναίους καὶ μάλιστα πρὸς τὸν πολεμικῶ αὐτὸν λαὸν τῶν Ἐτεοκρήτων Φιλισταίων. Ἀγῶνες δὲ τοιοῦτοι συνεπάγονται οἴκοθεν σὺν τῇ παρακώλυσει τῆς ἐκπολιτιστικῆς ἀναπτύξεω καὶ ἐπίσχεσιν τῆς κοινωνικῆς τῶν λαῶν ἀνελίξεω. Ὅπως δὲ ὅμως, ἡ ἐν τῇ γῆ Χαναὰν μόνιμος ἤδη τοῦ Ἰσραὴλ ἐγκατάστασις ἐπήνεγκεν σπουδαίαν μεταβολὴν εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ τούτου, ὅστις ἀπὸ λαοῦ ἐπὶ αἰῶνας ἡμινομαδικοῦ, ἤδη, ἀποκτῶν ἴδιον μόνιμον ἔδαφος, ἀποβαίνει λοιπὸν λαὸς γεωργικὸς καὶ ἄρχεται καὶ βαίνει ἔκτοτε, ἔστω καὶ βραδέως, ἀνελισσόμενος ἐκπολιτιστικῶς καὶ κοινωνικῶς. Ἐν πρώτοις ἄς σημειωθῆ, ὅτι ὁ Ἰσραὴλ ἐγκαθίσταται ἐν χώρᾳ ἀρχοῦντως προηγμένη ἐν τῷ πολιτισμῷ, οἷα ἦτο τότε ἡ Παλαιστίνη ὑπὸ τοὺς Χανααναίους, εἶτα δὲ καὶ ὑπὸ τοὺς Φιλισταίους. Ἐπειτα δὲ ἄς μὴ λησμονηθῆ, ὅτι τῆς μόνιμου ἐν ὠρισμένην χώρᾳ, ὡς ἐν ἰδίᾳ γῆ, ἐγκαταστάσεω λαοῦ τινος ἐπακολούθημα εἶναι ἡ **ἰδιοκτησία** μετὰ τῶν παρεπιπέμων αὐτῆς. Καὶ διενεμήθη μὲν τὸ ἔδαφος τῆς Παλαιστίνης ἅμα τῇ ἐν αὐτῇ ἐγκαταστάσει τοῦ Ἰσραὴλ εἰς τὰς δώδεκα φυλὰς αὐτοῦ διὰ κλήρου¹, οὐχ' ἦττον δ' ὅμως ἡ ἄνισος τοῦ ἔδαφους γονιμότης, ἡ διάφορος τῶν καλλιεργητῶν ἰκανότης, ἡ πολυαριθμοτέρα ἢ ὀλιγαριθμοτέρα παιδοποιεῖα κ.τ.τ. κατ' ἀνάγκην θὰ συνεπήγοντο μεταβολὴν εἰς τὴν ἀρχέγονον τῆς κοινωνικῆς

1. Ἀριθμῶν λβ' 33, Δευτερον. γ' 12, κβ' 4, Ἰησ. Ναυῆ ιγ' 83.

οικονομίας μορφήν διὰ διαβαθμίσεως του ποσού της συγκομιδῆς τῶν καρπῶν καὶ τῶν ἐσόδων καθόλου, καθὼς καὶ τῶν ἐξόδων καὶ τῆς ιδιοκτησίας. Ἐξ ἄλλου δὲ ἦτο ἐπόμενονον νὰ περιπέσῃ εἰς ποικίλλοντα ἕκαστου βαθμὸν ἔνδεια: ὁ προκατόχος τῆς χώρας πληθυσμός. Πάντων δὲ τούτων ἀποτέλεσμα ἦτο ἡ ἡρέμα καὶ κατὰ μικρὸν γένεσις καὶ ἐμφάνισις τῆς μεταξὺ πλουσίων καὶ πτωχῶν διακρίσεως, ἣν ἀγνοεῖ, ἂν οὐχὶ τελείως ὁ ἡμινομαδικός, τοῦλάχιστον ὁ νομαδικός τῆς στέπης βίος, ὡς εἴρηται.

Οὕτω λοιπὸν βραδέως ἀνεελίσσετο ἡ κοινωνικὴ τοῦ Ἰσραὴλ κατάστασις μέχρι τῆς καταβολῆς τῶν ποικίλων ἐξωτερικῶν αὐτοῦ ἐχθρῶν διὰ τῶν ἀγῶνων σειρᾶς ἡρώων καὶ μάλιστα τοῦ βασιλέως Δαβίδ, ὅστις οὐ μόνον ἔταπεινῶσεν ἅπαντας τοὺς ἐχθροὺς τοῦ λαοῦ, ἐξασφάλισας εἰς αὐτὸν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἀσφάλειαν, ἀλλ' ἔθηκε καὶ τὰ ἰσχυρὰ θεμέλια κραταιᾶς ἰσραηλιτικῆς πολιτείας καὶ τὰς βάσεις ἀναπτύξεως σπουδαίου ἰδιορhythμου ἰσραηλιτικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐκτοτε ἄρχεται οὐσιωδῶς ἀλλοιουμένη ἡ ὄψις τῆς ἰσραηλιτικῆς κοινωνίας. Ἀπὸ δὲ τοῦ Σολομῶντος μάλιστα ἄρχεται ῥαγδαία τοῦ Ἰσραὴλ κοινωνικὴ ἀνέλιξις διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους. Ἐν πρώτοις ἐπὶ τοῦ Σολομῶντος καὶ διὰ τῶν προσπαθειῶν τοῦ μονάρχου τούτου σημειοῦται ἀξιοθαύμαστος ἐπίδοσις τοῦ Ἰσραὴλ εἰς τὰ ἔργα τοῦ πολιτισμοῦ, οὗ ἡ ἀνάπτυξις παρά τινι λαῷ εἶναι πάντοτε ἀλληλένδετος μετὰ τῆς κοινωνικῆς αὐτοῦ ἀνελιξεως. Ὁ Ἰσραὴλ παύει ἔκτοτε νὰ εἶναι ἀποκλειστικῶς γεωργικὸς λαὸς καὶ ἄρχεται ἀσκῶν καὶ ἄλλα ἐπαγγέλματα. Τὴν οἰκονομίαν τῶν φυσικῶν προϊόντων διαδέχεται ἡ ὅλως νέας σχέσεις δημιουργοῦσα οἰκονομία τοῦ χρήματος. Ἡ ὑπὸ τοῦ Σολομῶντος κυρίως ἀναπτυχθεῖσα μάλιστα ἐν Ἱερουσαλήμ μεγαλειώδης οἰκονομικὴ δραστηριότης εἴλκυσε ἐνταῦθα πλῆθος ἐργατικῶν δυνάμεων. Ἡ δὲ Ἱερουσαλήμ ἀπέβη ἡδὴ οὐ μόνον θρησκευτικὸν καὶ πολιτικὸν τοῦ Ἰσραὴλ κέντρον, ἀλλὰ καὶ σπουδαῖον ἔμπορειον. Ἐξ ἄλλου ἡ συγκέντρωσις τῆς πολιτικῆς δυνάμεως ἐν τῇ βασιλικῇ αὐτῇ ἔδημοῦργησε σειρὰν ὅλην νέων θέσεων καὶ ἀξιομάτων μετὰ πολλοῦ κύρους, ἀλλ' ἅμα καὶ μετὰ πολλῶν ἀναγκῶν. Ἡ δὲ ἐκ τῆς βασιλικῆς αὐτῆς προερχομένη καὶ ἀνὰ τὴν χώραν σύμπασαν ἐξαπλουμένη πολυτέλεια ἤρξατο παρμερίζουσα τὴν παλαιὰν λιτότητα. Ταῦτα πάντα ἐπηρέασαν οὐκ ὀλίγον καὶ μετέβαλον οὐσιωδῶς τοὺς ὄρους τῆς κοινωνικῆς τοῦ Ἰσραὴλ οἰκονομίας. Παραλλήλως δὲ πρὸς τὴν ἀκίνητον περιουσίαν, τὴν ἀγροτικὴν, κατα-

καὶ ἤδη ἐδρὸν ἑδάφους ἢ εἰς χοῦμα καὶ ἄλλα πολυτέμια ἀντιζέμενα κινητὴ περιουσία. Ἡ ἀπόκτησις δὲ περιουσίας καὶ δὴ χορηματικῆς ἀποβαίνει ἤδη σκοπὸς τῆς οἰκονομικῆς δράσεως ἐν αἰεὶ εὐρύτεροις κύκλοις¹ καὶ πρὸς τοῦτο ἄρχεται διαρκῶς συντονώτερον θεραπευομένη ἢ ταχέως μεγάλας περιουσίας δημιουργοῦσα **ἐμπορία**. Ἡ θεραπεία πάλιν τῆς ἐμπορίας συνεπάγεται ἅμα μὲν τὴν θεραπείαν τῆς **ναυτιλίας**, πρὸς ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἅμα δὲ τὴν **ἐντατικὴν καλλιέργειαν τοῦ ἐδάφους** πρὸς παραγωγὴν σιτηρῶν καὶ ἐλαίου, ἅτινα ἦσαν τὰ κύρια εἶδη τὰ ἐκ τῆς Παλαιστίνης ἐξαγόμενα. Οὕτω δὲ τὰ γεωργικὰ προϊόντα, ἄρα δὲ καὶ ἡ γεωργία, προσλαμβάνουσι ἤδη νέαν, ἄγνωστον τοῖς παλαιότεροις χρόνοις τῆς ἐσωτερικῆς καταναλώσεως, σπουδαιότητα, ἣτις συνετήγετο καὶ νέον εἶδος χρήσεως τῆς γεωκτησίας. Ἡ ἐπὶ τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου ἐδραζομένη σοφὴ οἰκονομικοκοινωνικὴ πολιτικὴ τῆς ἀκμαίας μεσαίας τάξεως, ἣτις ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀντάρχειαν τῆς χώρας καὶ εἰς τὴν διατήρησιν τῆς κοινωνικῆς ἰσορροπίας, παρεμερίσθη τουναντίον δέ, ἢ οὕτως ἐπικερδῆς ἐμπορία τῶν σιτηρῶν παρῴτρυνεν εἰς κεφαλαιοκρατικὴν τοῦ ἐδάφους ἐκμετάλλευσιν καὶ τοιουτοτρόπως ἤρροντο ἐκ τοῦ μέσου τὰ σωτήρια ὄρια, ἅτινα εἶχεν ἀνεγείρει ἡ μωσαϊκὴ νομοθεσία πρὸς περιορισμὸν τῆς γεωκτησίας καὶ τῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ ἐδάφους. Αἱ σχετικαὶ διατάξεις τοῦ Μωσ. νόμου ἤρξαντο λησιμονούμενα, ἀπ' οὗ αὐτοὶ οὗτοι οἱ βασιλεῖς, οἵτινες ἐθεωροῦντο ὡς φρουροὶ τοῦ νόμου, ἐνεφανίζοντο κατ' ἀθέτησιν αὐτοῦ ὡς κάτοχοι ἀπεράντων γεωκτησιῶν, ἡ δὲ **κεφαλαιοκρατικὴ ἀνέλιξις τῆς Ἰσραηλιτικῆς κοινωνίας** ἐσόβει ἀχαλίνωτος μετ' ἀπάντων τῶν δυσαρέστων συμπτωμάτων τῆς **οἰκονομικοκοινωνικῆς καχεξίας**. Εἰς δὲ τοὺς μέτροι τοῦδε καταλεχθέντας συντελεστάς τῆς καχεξίας ταύτης δεόν νὰ προστεθῶσι καὶ ἄλλοι, οἷον αἱ ἐν τοῖς ἀλλεπαλλήλοις πολέμοις μεγάλαι θυσίαι αἵματος καὶ ὑλικῶν ἀγαθῶν καὶ μάλιστα ἡ ἐπακολουθήσασα ταῖς θυσίαις ταύταις κατάθλιψις τοῦ λαοῦ διὰ φόρων, οἵτινες ἐπεβλήθησαν πρὸς κάλυψιν τῶν αἰεὶ διὰ τῆς πολιτικῆς τῆς σπατάλης αὐξανομένων ἐξόδων. Εὐδὴλον δ' ὅτι ἡ κατάθλιψις αὕτη, ἐν σὺνδυασμῷ πρὸς τὸν δεσποτισμὸν τῆς δικαιοσύνης, πρὸς τὴν ἀσυναιδησίαν τῶν ὀργάνων αὐτῆς καὶ μάλιστα τῶν δικαστῶν² καὶ πρὸς τὴν σπατάλην τῆς βασιλικῆς αὐτῆς καὶ τῶν ἰθυνουσῶν τάξεων, ἐγέννα παρὰ τῷ πολλαχόθεν ἀπομυζομένῳ λαῷ δυσ-

1. Ὡσ. ιβ' 8, Ἦσ. β' 7 2. Ἀμὼς β' 6 ἐξ., ε' 7 ἐξ., ἡ' 4, Μιχ. γ' 9 ἐξ., Ἰεζεκ. κβ' 25., Ἰερεμ. κβ' 13—19.

φορίαν μεγάλην καὶ ἐπυῦσαν τὸ μεταξὺ τούτου καὶ τῶν ἐξμεταλλευ-
τῶν αὐτοῦ πλουσίων καὶ ἰσχυρῶν ἐν γένει χάσμα. Παράλλῃως δὲ
πρὸς τὴν οικονομικὴν τῆς ἰσραηλιτικῆς κοινωνίας καχεξίαν, τὰ κατὰ
τῶν συμπτωμάτων τῆς ὁποίας παράπονα πληροῦσι τὰ συγγράμματα
τῶν προφητῶν, ἔβαιναν αὔξουσα καὶ ἡ **ἠθικὴ αὐτῆς καχεξία**. ἥτις
ζωηρότατα διεκτραγωδεῖται ὑπὸ τῶν γιγαντίων ἐκείνων θρησκευτι-
κῶν καὶ ἠθικῶν προσωποποιήτων, οὐδὲ ἦτο τὸ παράπιν ἄσχετος πρὸς
τὴν κεφαλαιοκρατίαν. Ἐκτὸς δὲ τῶν κοινωνικῶν κακιῶν, εἰς ἃς ἔδι-
δον τὸ δλέθριον παράδειγμα αἰθύνουσαι τῆς ἰσραηλιτικῆς καὶ μάλι-
στα τῆς ἱεροσολυμικῆς κοινωνίας τάξεις, τῶν κακιῶν τῆς ἀσεβείας,
τῆς πολυτελείας, τῆς ἀκολασίας καὶ τοῦ μαρασμοῦ τοῦ πνεύματος τῆς
ἀλληλεγγύης, καὶ κατ' ἄλλον τρόπον συνετέλει ἡ κεφαλαιοκρατία εἰς
τὴν θρησκευτικὴν καὶ **ἠθικὴν τῆς ἰσραηλιτικῆς κοινωνίας ἐξα-
χρεῖωσιν**. Ἡ δίψα δηλ. τοῦ χρήματος καὶ ἡ ἀπληστία ὁμοῦ μετὰ τῆς
συναφοῦς πρὸς ταῦτα ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν εἰδωλολατρῶν συνετέλουν
μεγάλως εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν μὲν ἀπὸ τῆς ἀληθινῆς θρησκείας καὶ
ἀπὸ τοῦ πατρίου νόμου, εἰς τὴν ἐνίσχυσιν δὲ τοῦ γηίνου φρονήματος
καὶ εἰς τὴν παρεισφθορὰν εἰδωλολατρικῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων. Συνείχετο
δ' οὕτω στενῶς εἰδωλολατρεία καὶ κεφαλαιοκρατία παρὰ τῷ Ἰσραήλ,
ὥστε αἱ ἐναντίον ἐκείνης ἐπιθέσεις τῶν μεγάλων ἠρώων τῆς θρη-
σκείας τοῦ Jahve, τῶν προφητῶν, συνέπιπτον πρὸς τοὺς ἀγῶνας αὐ-
τῶν ἐναντίον τῆς κεφαλαιοκρατικῆς τοῦ λαοῦ ἐκμεταλλεύσεως ¹. Οἱ

1 Ἀμὼς β' 7, γ' 10, ζ' 3, Ἡσ. β' 12 ἐξ., γ' 1 ἐξ., ε' 8—10. Εἰκόνα ζω-
γρᾶν τῆς ὑπὸ τῶν πλουσίων κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ καταδυναστεύσεως τῶν
πτωχῶν παρέχει ἡμῖν καὶ ὁ συγγραφεὺς τῆς βίβλου τοῦ Ἰὼβ ἐν κεφ. κδ' 1 ἐξ.
Ἐνταῦθα δὲ ἀνάγκη νὰ σημειωθῆ, ὅτι, τὸ μὲν ἐκ τῆς στενῆς συναφείας τῆς
κεφαλαιοκρατίας πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν καὶ τὴν ἀνηθικότητα, τὸ δ' ἐκ τῆς
πρὸς τοὺς πτωχοὺς συμπαθείας τοῦ Jahve καὶ τῶν προφητῶν αὐτοῦ, ἐξηγεῖ-
ται ἡ ἄξια προσοχῆς ἀνέλιξις τῆς λέξεως **πλούσιος**, μάλιστα δὲ τῆς λέξεως
πτωχός (אנאן καὶ אנא), μεταπεσοῦσης ἀπὸ τῆς ὕλικῆς εἰς πνευματικὴν ἔννοιαν
καὶ ἀποβάσεως συνωνύμου ταῖς λέξεσιν **εὐσεβής** καὶ **ταπεινός**. (Ἡσ. γ' 15,
Μιχ γ' 3, Σοφ. α' 8, Ἰὼβ κδ' 1, ψαλμ. κα' 27 κτλ). Πρβ τὰ τοῦ εὐαγγελίου
«μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι» κατὰ Ματθ. ε' 3 ἢ «μακάριοι οἱ πτωχοὶ»
κατὰ Λουκ. ζ' 20. Περὶ τοῦ ζητήματος δὲ τούτου ὄρα Isid Loeb, La
littérature des Pauvres dans la Bible (Revue des Etudes Juives 1890—1892),
Alfr. Raahfs, Aní und anav in den Psalmen 1892, v. Baudissin,
Die alttestamentliche Religion und die Armen (ἐν Precuss. Jahrb 1912 σελ. 193
ἐξ.), A. Causse, Les Pauvres d'Israel (1922) καὶ R. Kittel ἐν τῷ εἰς
τοὺς ψαλμοὺς ὑπομνήματι αὐτοῦ (γ' καὶ δ' ἐκδ. 1922 σελ. 284—288).

προφῆται ἐν γένει, καὶ ἐκ τούτων μάλιστα ὁ Ἄμωσ καὶ ὁ Ὡσηε καὶ ὁ Ἡσαΐας, ὁ Μιχαΐας καὶ ὁ Ἰεζεκιήλ, διεκτραγωδοῦσι μετὰ πολλοῦ πάθους καὶ διὰ ζωνηροτάτων χρωμάτων περιγράφουσι τὴν οἰκτρὰν καὶ αὐτὸ τοῦτο ἀποσυνθετικὴν κατάστασιν, ἐν ἣ διατέλει κατὰ τοὺς χρόνους αὐτῶν ἡ Ἰσραηλιτικὴ κοινωνία, ἀφ' ἧς ἔβαιναν ἀεὶ ἐξαφανιζόμενον οὐ μόνον τὸ πνεῦμα τῆς ἀλληλεγγύης καὶ τῆς φιλαληθείας, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ πνεῦμα τῆς δικαιοσύνης, τῆς κρηπίδος πάσης κοινωνίας, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ περαιτέρω ¹.

Ἡ τοιαύτη κοινωνικὴ ἀνέλιξις τοῦ Ἰσραὴλ μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σολομῶντος, ἐξακολούθησασα μέχρι τῆς ἀπαγωγῆς αὐτοῦ εἰς τὴν βαβυλώνιον αἰχμαλωσίαν περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς σ' π. X. (608—586) ἐκατονταετηρίδος, ἀνεκόπη πρὸς καιρὸν διὰ τῆς αἰχμαλωσίας ταύτης, ἵνα συνεχισθῇ μετὰ τὴν εἰς τὴν πάτριον γῆν παλινόστησιν (536 καὶ ἐφεξῆς). Ἡ κοινωνικὴ ἀνέλιξις τοῦ Ἰσραὴλ κατὰ τὴν **μεταχμαλωσιακὴν περιόδον**, περὶ ἧς δὲν ἔχομεν ἐπαρκεῖς καὶ συνεχεῖς πληροφορίες, προσδιορίζεται ὑπὸ δύο σπουδαίων παραγόντων, τὸ μὲν ὑπὸ τῆς συντονωτέρας ἐφεξῆς εἰς τὴν ἐμπορίαν ἐπιδόσεως τοῦ λαοῦ, ἀποβάντος ἤδη κατ' ἐξοχὴν ἐμπορικοῦ λαοῦ, τὸ δὲ ὑπὸ τῆς βαθείας σὺν τῷ χρόνῳ διεισδύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν χώραν αὐτοῦ ². Ὁ πλοῦτος ἤρξατο ἤδη συσσωρευόμενος εἰς τὰς χεῖρας τῆς οὐ μόνον πνευματικῶς, ἀλλὰ καὶ ὕλικῶς κρατουσῆς, ἑλληνοφίλου δ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἱερατικῆς ἀριστοκρατίας, εἰς ἣν ἀνήκεν ἡ μερὶς τῶν λεγομένων Σαδδουκαίων ³. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τάξις τῶν πλουσίων, εἰς ἣν ἀνήκον αἱ μεγάλαι ἰδιοκτησίαι, ἐφρόνουν φίλα τοῖς ξένοις, ἐπόμενον ἦτο σὺν τῷ χρόνῳ νὰ συνδυασθῇ πάλιν, ὡσπερ καὶ ἐν τῇ προτέρᾳ περιόδῳ, μετὰ τῆς οἰκονομικῆς καὶ ἡ ἐθνικῆ καὶ θρησκευτικῆ μεταξὺ πλουσίων καὶ πτωχῶν ἀντίθεσις, ὅπερ παρατηρεῖται σαφῶς κατὰ τοὺς τελευταίους πρὸ Χριστοῦ χρόνους ⁴. Εἰς τὴν χορείαν δὲ τῶν ἐκμεταλλευτῶν καὶ καταδυναστευτῶν τοῦ λαοῦ ἦλθον βραδύτερον νὰ προστεθῶσι καὶ αὐτοὶ οἱ ἄλλοτε ἐπὶ ἀνιδιοτελεῖα διακρινόμενοι πνευματικοὶ ἡγεμόνες

1. Ἄμωσ γ' 10, Ἡσ. α' 13 ἔξ., ε' 22 ἔξ., ι' 1—3, υς' 9 ἔξ., νη' 3 ἔξ., νθ' 1 ἔξ., Μιχ. β' 1—2, γ' 1—3, σ' 12 ζ' 2., Ἰερεμ. ε' 23 ἔξ., ς' 7 ἔξ., θ' 3—5, κα' 11 ἔξ., κβ' 13—19., Σοφον. γ' 1—4, Ἀββακούμ β' 6 ἔξ., Ἰεζεκ. κβ' 6 ἔξ. πρβ. καὶ Ζαχαρ. ζ' 7 ἔξ.

2. Ἐνταῦθα ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν κυρίως τὸν Ἰουδαϊσμόν τῆς Πάλαιστίνης καὶ οὐκί τῆς Διασπορᾶς.

3. Ἰωσήφου, Ἰουδ. Ἀρχαιολ. ΙΓ' 298, ΙΗ' 17.

4. Σοφ. Σειράχ ιγ' 15—20.

του λαου, ἡ τάξις τῶν λεγομένων γραμματικῶν ἀπὸ μετὰ τῆς μερίδος αὐτῶν, τῶν λεγομένων Φαρισαίων, τὰς καταχρήσεις τῶν ὁποίων ἀμειλίκτως ἐκαυτηρίσεν ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὡς βλέπομεν ἐν τοῖς εὐαγγελίοις ¹.

Τοιαύτη λοιπὸν εἶναι ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ ἡ εἰκὼν τῆς κοινωνικῆς τοῦ Ἰσραὴλ ἀνελιξέως ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἱστορίας αὐτοῦ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἰ. Χριστοῦ καὶ τοιοῦτο τὸ πλάσιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου δύναται κάλλιον νὰ κατανοηθῆ καὶ προσηκόντως ἐκτιμηθῆ ὁ κοινωνισμὸς τῆς Π. Διαθήκης, οὗ ἡ ἐξέτασις καὶ ἐξακριβώσις ἀποτελεῖ τὸ κύριον τῆς σημερινῆς ἡμῶν ὁμιλίας θέμα. Ὁ μελετητὴς τῆς ἱστορίας τοῦ παλαιοῦ κόσμου ἐκπλήσεται ὄντως μὴ ἀνευρίσκων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἰσραὴλ σπουδαῖον οἰκονομικοκοινωνικῆς φύσεως κίνημα ἐξ ἐκείνων, ἅτινα ἀπαντῶσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοσούτων ἄλλων λαῶν. Πῶς ἐξηγεῖται τοῦτο; Τοῦτο ἀναμφιβόλως δεόν νὰ ποδοθη εἰς τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τῆς ἰσραηλιτικῆς θρησκείας, ἣτις ἐνεφορεῖτο ἀκμαίου καὶ γνησίου κοινωνικοῦ πνεύματος, ὡς ὁ περαιτέρω λόγος θέλει δείξει. Ἀξία δὲ μόνον ἀπὸ κοινωνιολογικῆς ἐπόψεως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἰσραὴλ κίνησις εἶναι ἡ κατὰ τοῦ χαναανικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως τοῦ ἐν ταῖς πόλεσι βίου ἀντίδρασις, ἣν ἐνεσάρκου ἡ ἰσραηλιτικὴ αἴρεσις τῶν λεγομένων **Ραχαβιτῶν**, οὕτω κληθεῖσα ἀπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῆς Ἰωναδὰβ υἱοῦ **Ραχάβ** ². Τῆς αἰρέσεως δὲ ταύτης θεμελιώδης ἀρχὴ ἦτο ἡ ἀποχὴ ἀπὸ τῶν ἀγαθῶν τοῦ ὑπόπτου εἰς τοὺς ὁπαδοὺς αὐτῆς χαναανικοῦ πολιτισμοῦ. Συμφώνως δηλ. τῇ ἀρχῇ ταύτῃ οἱ Ραχαβίται διῆγον βίον νομαδικόν, ζῶντες ἐκ τῆς ποιμνιοτροφίας καὶ διαμέροντες ὑπὸ σκηνάς, οὔτε οἰκίας κτίζοντες οὔτε ἀγροὺς καλλιεργοῦντες οὔτε ἀμπελῶνας φυτεύοντες οὔτε οἴνου γεύομενοι ³. Ἄλλ' ἡ ἀντίδρασις αὕτη ἔφερεν ὅλως εἰρηνικὸν χαρακτῆρα καὶ ἐστερεῖτο τάσεων ἀνατρεπτικῶν. Κοινωνικοοικονομικῆς χροιάς δὲν ἦτο ὅλως ἀμέτοχον καὶ τὸ **ἀποχωριστικὸν τῶν δέκα βορειοτέρων φυλῶν**

1. Ματθ. κγ' 1 ἐξ., Μαρκ. ιβ' 38 ἐξ., Λουκ. κ' 46 ἐξ.

2. Δ' Βασίλ. ι' 15, Α' Παραλειπ. β' 55.

3. Ἰερεμίου κεφ. μβ'. Σημειωτέον δ' ἐνθάδε ὅτι παρόμοιος πρὸς τὴν θεμελιώδη τοῦ Ἰωναδὰβ τούτου ἰδέαν εἶναι ὁ ὑπὸ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου ἸΘ' 94 μνημονευόμενος νόμος τῶν Ναβαταίων, καθ' ὃν ἀπηγορεύετο ἡ σπορὰ σιτηρῶν, πᾶσα συναφὴς πρὸς τὸν πολιτισμὸν καλλιεργία φυτειῶν, ἡ ἀπόλαυσις οἴνου καὶ ἡ οἰκοδόμησις οἰκιῶν, πρὸς διατήρησιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς φυλῆς. Μετὰ παρεμφεροῦς δ' ἀπεχθείας προσβλέπουσι καὶ σήμερον ἔτι πρὸς τὸν γεωργικὸν βίον οἱ Βεδουῖνοι.

τοῦ Ἰσραὴλ κίνημα, ὅπερ ἀπέληξεν εἰς τὴν διχοτομήσιν τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ κράτους εἰς τὰ βασίλεια τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ Ἰούδα. Ἄλλ' εἰς τὸ κίνημα τοῦτο ἔδωκε μὲν ἀφορμὴν ἡ ἀγγαρευτικὴ καὶ φορολογικὴ καταδυνάστευσις τοῦ λαοῦ ὑπὸ τοῦ Σολομῶντος καὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Βοβοάμ, μάλιστα δὲ ἡ ἀσύνετος τοῦ τελευταίου τούτου πολιτικὴ, τὰ αἷτια δ' ὅμως αὐτοῦ ὑπῆρξαν πολὺ βαθύτερα, τὸ δὲ κυριώτατον πάντων αἷτιον ἐγένετο ἡ ἀντιζηλία τῆς πάλαι ποτὲ προνομιούχου φυλῆς τοῦ Ἐφραϊμ πρὸς τὴν παρευδοκίμησασαν αὐτὴν φυλὴν τοῦ Ἰούδα. Οὐχ ἦττον δ' εἰρηνικὸν χαρακτῆρα ἔφερε κατὰ τε τὰ προκαλέσαντα αὐτὴν αἷτια καὶ κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἐπιβολῆς ἢ ὑπὸ τοῦ Νεεμίου ἐν τῇ μεταιχμαλωσιακῇ τῆς Ἱερουσαλήμ κοινότητι θεοπισθεῖσα σεισάχθεια 1. Ἐπίσης ὅλως εἰρηνικὸν χαρακτῆρα ἔφερον ἡ κινήσις τῆς περὶ τὰ μέσα τῆς β' π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἐμφανισθείσης Ἰσραηλιτικῆς ἀφέσεως τῶν λεγομένων Ἑσσαίων 2. Οὗτοι ἀπετέλουν εἶδος μοναχικοῦ τάγματος ἐκ 4000 που μελῶν, ὅπερ ἀπὸ κοινωνικῆς ἐπόψεως παρουσιάζει τοῦτο τὸ διαφέρον, ὅτι εἶχε καταργήσει τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ ἐφήρμοζε τὴν ἐκούσιον, ἐννοεῖται, κοινωνίαν τῶν ἀγαθῶν, ἀπηγόρευε τὸν γάμον καὶ εἶχε θέσει ἐμποδῶν τὴν δουλείαν. Καὶ ἡ κινήσις αὕτη, ἥτις ἐξηφανίσθη σὺν τῇ καταστροφῇ τῆς Ἱερουσαλήμ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων κατὰ τὸ 70 μ. Χ., ἦτο ἀπλῶς ἔμπρακτος, ἀλλ' εἰρηνικωτάτη διαμαρτυρία κατὰ τῆς κρατούσης κοινωνικῆς τῶν πραγμάτων τάξεως καὶ πλέον οὐ.

Ἄπασαι λοιπὸν αἱ κινήσεις αὗται, μὴ οὔσαι καθαρῶς κοινωνικοοικονομικῆς φύσεως, δὲν εἶναι ἱκαναὶ νὰ θέσωσιν ἐν ἀμφιβόλῳ, ἀλλὰ μᾶλλον ἐνισχύουσι τὴν πεποιθήσιν, ὅτι ἡ κοινωνικὴ τοῦ παλαιοῦ Ἰσραὴλ ἀνέλιξις ὑπῆρξε διὰ μέσου τῶν αἰῶνων ὁμαλὴ καὶ ἀδιατάρακτος ἀπὸ πολιτικῶν ταραχῶν καὶ ἀνατροπῶν.

Β'.

Τὸ κοινωνικὸν πνεῦμα τῆς Π. Δ.

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν ἀρχῶν τῆς Π. Δ. καὶ ἐν γένει εἰς τὴν διακρίβωσιν τοῦ

1. Νεεμίου κεφ. ε'.

2. Ἰωσήπου, Ἰουδ. Πολ. Β' ἡ 2-14, ΠΓ' ε' 9, ΙΕ' ε' 4, Ἰουδ Ἀρχ. ΙΗ' α' 5. καὶ Φίλωνος, περὶ τοῦ πάντα σπουδαῖον εἶναι ἐλεύθερον. (Ἐκδ. Mangey Π σ. 445 ἐξ.), Ἐδσεβίου Ἐδαγγελ. προπαρασκ. Η' 11. Ὅρα καὶ Ν. Λούβαρι, πραγματείαν περὶ Ἑσσαίων ἐν Γρ. Παλαμῆ ἔτους 1925.

κοινωνικοῦ αὐτῆς πνεύματος. Ἐπὶ τούτῳ δὲ θὰ στηριχθῶμεν ἐφ' ὅλης τῆς Π. Δ., ἰδιαίοντως δὲ θεία προσηγορία ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης τυγχάνει ἡ Πεντάτευχος καὶ ἐξ αὐτῆς μάλιστα τὸ ἐξόχου κοινωνιολογικοῦ διαφέροντος Δευτερονόμιον, ἔπειτα δὲ καὶ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν καὶ τὰ διδακτικά τῆς Π. Δ. βιβλία.

Τὸ κυριώτατον γνῶρισμα τοῦ κοινωνισμοῦ τῆς Π. Δ., συμφῶνως πρὸς τὴν θεϊαν κλήσιν τοῦ Ἰσραὴλ καὶ πρὸς τὴν θεοκρατικὴν τῆς πολιτείας αὐτοῦ ὑφήν, εἶναι ὁ ἀκραιφνῶς **θηρησκευτικὸς αὐτοῦ χαρακτήρ**. Ὁ κοινωνισμὸς ἄλλως τε οὗτος οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἀπαύγασμα τοῦ κοινωνικοῦ τῆς θρησκείας τῆς Π. Δ. πνεύματος. **Τρεῖς** δὲ κυρίως εἶναι αἱ **θεμελιώδεις ἀρχαί**, ἐφ' ὧν βασιζέται καὶ ἄνευ τῶν ὁποίων ἀδύνατον νὰ κατανοηθῇ ὁ κοινωνισμὸς τῆς Π. Δ., α') ἡ ἰδέα ὅτι ἡ **γῆ Χαναὰν ἀνήκει εἰς τὸν** Jahve, τὸν θεὸν τοῦ Ἰσραὴλ, ἐφ' ἧς οὗτος μόνον χρήσεως δικαίωμα ἔχει· «ἐμὴ ἐστὶν ἡ γῆ, διότι προσήλυτοι καὶ πάροικοι ὑμεῖς ἐστε ἐναντίον μου», λέγει ὁ Θεός·¹ β) ἡ ἐντολὴ **«ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν»²**, ἣτις προϋποθέτει ἀναγνώρισιν τῆς προσωπικότητος, ἀρα δὲ καὶ τῶν δικαιωμάτων αὐτῆς, μὴ ἐξαιρουμένου μηδὲ τοῦ ξένου, μηδὲ τῆς γυναικός, μηδὲ τοῦ δούλου καὶ τοῦ αἰχμαλώτου αὐτοῦ καὶ γ') ἡ ἀρχή, ὅτι **ἅπαντες οἱ Ἰσραηλίται ἀνεξαρτήτως φύλου καὶ τάξεως εἶναι ἴσοι ἐνώπιον τοῦ νόμου**. Ἐκ τῶν ἀρχῶν δὲ τούτων, αἵτινες σημειωτέον ὅτι προσιδιάζουσιν ἐκ τῶν προχριστιανικῶν λαῶν σχεδὸν μόνον εἰς τὸν Ἰσραὴλ, ἡ μὲν πρώτη, συναφῆς οὕσα πρὸς τὸν θεοκρατικὸν τῆς πολιτείας αὐτοῦ χαρακτήρα, ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὴν οἰκονομικὴν, αἱ δὲ δύο ἄλλαι, καθαρῶς ἀνθρωπιστικῆς φύσεως οὖσαι, ἀναφέρονται κυρίως εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ κοινωνικοῦ ζητήματος ὄψιν, χωρὶς νὰ καταλείπωσιν ἔξω τῆς εἰδρυετικῆς αὐτῶν ἐπιδράσεως μηδὲ τὴν οἰκονομικὴν.

Ἀρχόμεθα ἀπὸ τοῦ ζητήματος τῆς **ἰδιοκτησίας** καὶ τοῦ πρὸς ταύτην συναφοῦς ζητήματος τῆς **ἐργασίας**, ἐφ' ὧν περισσότερον τῶν ἄλλων θὰ ἐπιμείνωμεν λόγῳ τῆς θεμελιώδους αὐτῶν ἐν τῇ κοινωνιολογίᾳ θέσεως. Τί φρονεῖ περὶ αὐτῶν ὁ Μωσαϊκὸς νόμος καὶ ἡ Π. Δ. καθόλου; Ἐν πρώτοις βλέπομεν, ὅτι ἡ **ἰδιοκτησία** προστατεύεται ἐν αὐτῷ τῷ Δεκαλόγῳ. «Οὐ κλέψεις» ἐπιβάλλει ἡ ὀγδὴ ἐντολή, ἡ δὲ δεκάτη, ἔτι μᾶλλον αὐστηρά, ἀπαγορεύει καὶ αὐτὴν τὴν πονηρὰν ἐπιθυμίαν

1) Δευτέριου κε' 23 ἐξ

2) Δευτερ. ιθ' 18.

διασδήποτε κτήσεως τοῦ πλησίον ¹. Ἄξια δ' ἔπειτα πολλῆς προσοχῆς ἡ ἐν τῇ Η. Α. στενωτάτη συνάφεια τῆς ἰδιοκτησίας πρὸς τὴν *ἐργασίαν*. «Ἐξ ἡμέρας ἐργῶ» ἐντέλλεται ὁ Θεός, καὶ «ἐν ἰδρωτί τοῦ προσώπου φαγῆ τὸν ἄρτον σου» ². Ἄλλ' ἡ ἐργασία δὲν ἐπιβάλλεται ὡς τιμωρία εἰς τὸν Ἀδάμ μετὰ τὴν πτώσιν αὐτοῦ, ὡς ἐπιπολαίως ἰσχυρίζονται τινες τῶν κοινωνιολόγων, διότι ἡ ἀγ. Γραφὴ ῥητῶς παρατηρεῖ ὅτι ὁ Θεός «ἔλαβε τὸν ἄνθρωπον... καὶ ἔθετο αὐτὸν ἐν τῷ παροδείσῳ τῆς τρυφῆς *ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν*» ³, ὅπερ σημαίνει ὅτι ἡ ἐργασία καὶ δὴ ἡ γεωργικὴ, κατὰ τὴν ἐκδοχὴν ἐκείνης συνεδέθη ἀνεκαθεν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου. ⁴ Πόσον δ' ἐτιμᾶτο παρ' Ἑβραίοις ἡ ἐργασία, τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους, ἀποδεικνύει τὸ παράδειγμα τοῦ Σαούλ, ὅστις βασιλεὺς ὦν τοῦ Ἰσραὴλ ἐμφανίζεται καλλιεργῶν μόνος τὸν ἀγρὸν αὐτοῦ ⁵. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐργασία, ἥτις ἀρχικῶς ἐνοεῖτο ὡς κατ' ἐξοχὴν γεωργικὴ, ἀπαιτεῖ ἐλευθέραν ἰδιοκτησίαν γῆς, ἐπὶ τούτῳ τῷ σκοπῷ ἐδόθη εἰς τοὺς Ἑβραίους ἡ τῷ Θεῷ κυριαρχικῶς δικαίωματι ἀνήκουσα γῆ τῆς ἐπαγγελίας. Τὸ ἕδαφος δὲ τοῦτο, παραχωρηθὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς χοῦσιν, ἀνῆκεν ὅλον εἰς τὸν λαόν, οὐ αἱ φυλαὶ διενεμήθησαν αὐτὸ μεταξὺ ἀλλήλων. ⁶ Ἐντεῦθεν ὁ λαὸς ἦτο ἀναπόσπαστος ἀπὸ τοῦ ἕδαφους αὐτοῦ, ὡς μεγάλη δὲ τιμωρία ἐθεωρεῖτο ἡ ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἀπόσπασις ἢ δῆσις τοῦ ἕδαφους τούτου καὶ ὡς μεγίστη τιμωρία ἡ ἐκρίζωσις αὐτοῦ τοῦ λαοῦ ἀπὸ τοῦ ἕδαφους αὐτοῦ, ὡς μεγίστη δ' εὐτυχία ἡ ἐν εἰρήνῃ ἀπόλαυσις τῶν ἀγαθῶν τῆς γῆς ⁷. Καὶ ἕκαστος δὲ πολίτης

1) Ἐξόδου ιε' 14 ἐξ.

2) Γενεσ. γ' 19.

3) Γενεσ. β' 15.

4) Θὰ ἦτο ἀράγε ὑπερβολὴ νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι ἡ σύγχρονος περὶ τὰς ἀγροπόλεις κίνησις καὶ αἱ νεώτεραι τάσεις πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὴν γεωργίαν, ἀν μὴ ὀφείλονται εἰς τὴν διάγνωσιν τῆς ἀληθείας ταύτης, πάντως ἀποτελοῦσι διατράνωσιν αὐτῆς;

5) Α' Βασιλ. ια' 5.

6) Πρὸς ταῦτα παρᾶβαλε τὴν πολιτείαν Φαλέου τοῦ ἀπὸ Χαλκηδόνος ('Αριστοτέλους, Πολιτικά Β' 5) καὶ τὰς ὑπὸ τοῦ νομοθέτου τῶν Θηβῶν Φιλολάου σχετικὰς διατάξεις ('Αριστοτέλους αὐτόθι Β' 10), ὡς καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου γνώμην τοῦ Σταγειρίτου φιλοσόφου (αὐτόθι Β' 5 καὶ 7), ἧτι δὲ καὶ τὸν ἐν Σπάρτῃ δις γενόμενον ἀναδασμόν, κατὰ τὸν η' καὶ γ' αἰῶνα π. Χ. ('Αριστοτέλους, αὐτόθι Β' 6. 2, Πανσανίου, Δ' 24, Πλουτάρχου, Ἄγρις Ε' πρβ καὶ Λυκούργου τοῦ αὐτοῦ Η' καὶ Πολυβίου ζ' 45 ἐξ.)

7) Ἠσ. α' 19, Ζαχαρ. γ' 10, Ἰεζεκ. λή 11, Μιχ. δ' 4.

ἦτο κατὰ τὴν Μωσ. νομοθεσίαν ἀναπόσπαστος ἀπὸ τῆς κληρονομικῶς μεταβιβαζομένης-ιδιοκτησίας αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν ὁ Ναβουθαὶ ἐπ' οὐδεὶ λόγῳ στέργει νὰ δώσῃ εἰς τὸν Ἀχαάβ, τὸν βασιλέα τοῦ Ἰσραήλ, τὴν ἀμπελον αὐτοῦ, ἔστω καὶ ἐπὶ ἀνταλλαγῇ ἢ καὶ ἐπὶ ἀποζημιώσει, λέγων «μὴ γένοιτό μοι παρὰ Θεοῦ μου δοῦναι κληρονομίαν παρὰ πατέρων μου σοί» ¹. Ἐν δὲ ὁ Ὅρνά παραχωρεῖ εἰς τὸν Δαυίδ, ἐπὶ ἀποζημιώσει, τὸν ἀγρὸν αὐτοῦ, τοῦτο ποιεῖ ἐξ εὐλαβείας πρὸς τὸν Δαυεὶδ, μάλιστα δὲ πρὸς τὸν Θεόν, ἵνα ἐπὶ τοῦ τόπου τούτου ἰδρυσθῇ θυσιαστήριον, ἔνθα βραδύτερον ὁ περιφήμος γὰρ τοῦ Σολομῶντος. Ρητῶς δὲ παρατηρεῖ ὁ Δαυεὶδ, ἐπιμένων ν' ἀποζημιώσῃ τὸν μὴ δεχόμενον ἀποζημιώσιν Ὅρνά, «οὐ μὴ λάβω ἃ ἔστι σοι Κυρίῳ, τοῦ ἀνεnéγκαι ὀλοκαύτωςιν δωρεὰν Κυρίῳ» ². Ἡ παραβίασις ξένης ιδιοκτησίας ἀπηγορεύετο αὐστηρῶς ἐν τῇ Μωσ. νομοθεσίᾳ. Ἐν δὲ τῷ Δευτερονομίῳ ³ κηρύσσεται «ἐπικατάρατος ὁ μεταιπθεις ὄρια τοῦ πλησίον». Εἶχεντο δ' οὕτως ἀπριεξ τῆς ἀρχῆς τῆς κληρονομικῆς ιδιοκτησίας ἡ Μωσ. νομοθεσία, ὥστε, κατ' αὐτήν, τὰ ἐπὶ τινος κτήματος δικαιώματα τοῦ κληρονομικοῦ ιδιοκτητοῦ αὐτοῦ διετηροῦντο καὶ μετὰ τὴν πώλησιν τοῦ ἐν λόγῳ κτήματος, ὅπερ ἠδύνατο ἐκεῖνος νάνακτῆσῃ καταβάλλων τὸ τίμημα αὐτοῦ ⁴. Ἐπὶ πλέον δ' ἐπεβάλλετο καθ' ὄρισμένον χρονικὸν διάστημα,

1) Γ' Βασ. κ. 1 ἐξ.

2) Α' Παραλ. κα' 21 ἐξ. Ἐντεῦθεν συνάγεται, ὅτι ἡ ἀπαλλοτριώσις αὐτῆ, ἥς ἐμνήσθη καὶ ὁ κ. 'Α. Μιχαλακόπουλος ἀγορεύων ἐν τῇ Βουλῇ ἐπὶ τοῦ περὶ ιδιοκτησίας ἀρθρου τοῦ Συντάγματος κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1927, δὲν εἶναι τὸ παράπαν ἀκούσιος, ἀλλ' ὅλος ἐκουσία καὶ αὐθόρμητος.

3) κς' 17 Πρβ. Ἐξοδ. κ' 17, λδ' 24, Δευτερον. ε' 18, ιθ' 24, Ἰώβ κδ' 2. 9, Παροιμ. ιε' 25, κβ' 28.

4) Δευτερ. κε' 23—25, Ρουθ δ'. Πρβ Δ' Βασ. κη' 3 ἐξ. Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ ἡ νομοθεσία διαφόρων ἑλληνικῶν πολιτειῶν (Λακεδαιμον., Ἀθην., Θηβ., Λοκο. κ λ.π.) ἀπηγόρευε τὴν πώλησιν τῆς πατρῆας κληρονομίας, ἐπιτρέπουσα τοῦτο μόνον ἐν περιπτώσει μεγάλων ἀτυχημάτων (Ἀριστοτέλους Πολιτικῆ Β' 3. 4. 5. 7. 10 καὶ ζ' 4). Παλαιὸς δὲ ἑλληνικὸς νόμος ἀποδιδόμενος τῷ Ὁξύλῳ ἀπαγορεύει τὴν ὑποθήκευσιν γηπέδων (Ἀριστοτέλους, ἐνθ' ἄν. ζ' 4). Ἐν δὲ τῇ παλαιᾷ Βαβυλωνίᾳ αὐστηρῶς ἀπηγορεύετο καὶ τοῖς τιμαριούχοις τὸ δικαίωμα τῆς πωλήσεως τῶν γηπέδων αὐτῶν (Κωδ. Hammurapi § 36-39). Ἐπίσης ἐνταῦθα οὐ μόνον ὁ πωλητῆς, ἀλλὰ καὶ οἱ στενοὶ συγγενεῖς αὐτοῦ εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἀνακτῆσῃσι τὸ ὀπωσθήποτε ἀπαλλοτριωθέν κτῆμα αὐτῶν ἐπὶ καταβολῇ τοῦ τιμήματος αὐτοῦ (Meissner, Beiträge zum altbabylon. Privatrecht 30 ἐξ παρὰ Benzinger ἐν μν. ε. σ 291). Ἐπίσης δὲ σημειωτέον, ὅτι τὸ μνημονευθέν δικαίωμα τῆς ἀνακτῆσεως πωληθέντων κτημάτων ὑπὸ τῶν πρῶην κατόχων αὐτῶν ἴσχυεν ἄνευ χρονικοῦ περιορισμοῦ παρὰ τοῖς

ὡς θὰ ἴδωμεν, ἢ εἰς τὸν παλαιὸν ἰδιοκτῆτην ἀναποζημίωτος ἀπόδοσις τοῦ ἀναγκαστικῶς ἀπαλλοτριωθέντος κτηματός αὐτοῦ. Λαμβάνουσα δὲ τὰ μέτρα ταῦτα καὶ σειρὰν ἄλλων παρομοίων μέτρων ἡ Μωσ. νομοθεσία ἐπεδίωκεν, ὡς εἴρηται, τὴν διατήρησιν τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας ἐν τῇ Ἰσραηλιτικῇ κοινωνίᾳ διὰ τῆς ὑποστηρίξεως συμπαγοῦς καὶ κραταιᾶς μέσης τάξεως, ἣτις θὰ ἐχρησίμευεν ὡς πρόπύργιον κατὰ τὴν τῆς ὑπερβολικῆς πενίας καὶ τοῦ ὑπερβολικοῦ πλουτισμοῦ.

Ἄξιοι δὲ ἰδιαίτερας μνείας εἶναι μάλιστα δύο οὐ μόνον ὑψηλῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς σημασίας, ἀλλ' ἅμα καὶ ἐξόχου κοινωνικῆς σπουδαιότητος θεσμοὶ τῆς Μωσ. νομοθεσίας, στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς μνημονευθείσης θεμελιώδους ἀρχῆς, ὅτι ἡ γῆ ἀνήκει τῷ Jahve, ὁ θεσμός τοῦ ἔτους τῆς ἀφέσεως καὶ ὁ τοῦ ἰωβηλαίου ἔτους. 1) Ἄνὰ πᾶν ἑβδομον ἔτος, ὅπερ ἐλέγετο ἐνιαυτὸς σαββατικὸς ἢ τῆς ἀφέσεως, οὐ μόνον ἀπηγορεύετο οἰαδήποτε σπορὰ (μέτρον προνοητικώτατον διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς γονιμότητος κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη) καὶ αὐτὴ ἡ καλλιέργια τῶν ἀμπέλων, ἔτι δὲ καὶ ἡ συγκομιδὴ τῶν αὐτομάτως παραγομένων προϊόντων τῆς γῆς, ὧν ἡ χρῆσις ἀφίετο ἐλευθέρᾳ εἰς πάντας τοὺς Ἰσραηλίτας, κυρίως δ' εἰπεῖν εἰς τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς παροίκους καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ζῶα αὐτῶν, χωρὶς γ' ἀπαγορεύωνται ἄλλαι ἐργασίαι, ἀλλὰ καὶ ἔνεκεν τῆς μὴ καλλιέργιας τῆς γῆς ἀφίεντο τὰ χρῆθ' ὅθεν καὶ ἐπεκλήθη ὁ ἐνιαυτὸς οὗτος τῆς ἀφέσεως. 2) Ἄνὰ πᾶν πεντηκοστὸν ἔτος, (ὅπερ, καλούμενον ἐπίσης ἔτος τῆς ἀφέσεως καὶ ἰωβηλαίου³, ἦτο ὡσπερ καὶ τὸ 7ον ἔτος ἀφιερωμένον εἰς τὸν Κύριον) πρὸς τοῖς ὀριζομένοις διὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, ἐπεβάλλετο καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν Ἰσραηλιτῶν δούλων, ἔστω καὶ ἂν μίαν μόνην ἡμέραν εἶχον ὑπηρετήσαι ὡς τοιοῦτοι, ἔτι δὲ καὶ αὐτὴ ἢ εἰς τοὺς πρῶην κατόχους ἀναποζημίωτος ἀπόδοσις κληρονομικῶν κτημάτων, ὅπωςδὴποτε ἀπαλλοτριωθέντων, πλὴν τῶν ἐντὸς τῶν πόλεων οἰκιῶν, τῶν μὴ ἀνηκουσῶν εἰς

Ἰσραηλίταις μόνον ἐπὶ κτημάτων ἐκ τῆς υπαίθρου χώρας καὶ τῶν Λευειτῶν, οὐχὶ δ' ὅμως καὶ ἐπὶ οἰκιῶν ἐντὸς τεταχισμένων πόλεων μετὰ πάροδον ἐνὸς ἔτους μετὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν (Λευειτ. κε' 30).

1. Λευειτ. κε' 13 ἔξ.

2. Λευειτ. κε' 1. Ἐξοδ. κγ' 10,

3. Λευειτ. κε' 8—11, Ἀριθμ. λς' 4, πρβ' Ἰωσήπου, ἰουδ. Ἀρχ. Γ' ἰβ'. 3. Σχετίζεται δὲ ἡ ὀνομασία τοῦ ἔτους τούτου πρὸς τὴν νομικὴν διάταξιν, καθ' ἣν τοῦτο θὰ διηγέλλετο ἐν πάσῃ τῇ γῇ φωνῇ σάλλπιγγος (Jobel) κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ ἐξιλιασμοῦ τοῦ σαββατικοῦ ἔτους (Λευειτ. κε' 9.) Ἐκ τῶν θεσμῶν τούτων ὁ πρῶτος δὲν φαίνεται, ὅτι ἐτηρεῖτο πιστῶς κατὰ τοὺς πρὸ

τὸ ἱερατεῖον, ὅπερ ἀπετέλει εἶδος ἀναδασμοῦ περιοδικοῦ τῆς γῆς ¹. Ὅθεν πᾶσα πόλις καὶ κῆνος οὐδὲν ἄλλο ἢτο εἰμὴ οἴονει ἐνοκίαςαι καὶ ἐντεῦθεν ἡ τιμὴ τῆς ἀγορᾶς ἐκάστου ζητήματο: ἐποικίλλεν ἀναλόγως τῆς ἀποστάσεως ἀπὸ τοῦ ἐπομένου ἰωβηλαίου ἔτους. Διὰ τῶν δύο τούτων θεσμῶν παραλλήλως πρὸς τὸν θρησκευτικὸν σκοπὸν, ὅστις ἦτο ἡ κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα ἀνύψωσις τῶν ὀμμάτων τοῦ Ἰσραὴλ ἀπὸ τῶν γηίνων καὶ φθαρτῶν πρὸς τὰ ἀφθαρτα καὶ οὐράνια καὶ ἡ ἀφοσίωσις καὶ ἡ ἐμβάθυνσις εἰς τὸν νόμον τοῦ Jahve ², ἐπεδιώκοντο καὶ ἄλλοι σπουδαιότατοι σκοποί, κατ' ἐξοχὴν κοινωνικοί. Διὰ τῶν θεσμῶν δηλ. τούτων, οἵτινες ἀπετέλουν σημαντικὸν περιορισμὸν τοῦ δικαίωματος τῆς ἰδιοκτησίας, ὑπεμνήσχετο ὁ Ἰσραὴλ, ὅτι ὁ πραγματικὸς τῆς γῆς αὐτοῦ κύριος εἶναι ὁ Jahve, ἐφ' ἧς αὐτὸς εἶχε μόνον τὸ δικαίωμα τῆς χρήσεως καὶ τοῦτο ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς τηρήσεως τοῦ νόμου· ὅτι πᾶς Ἰσραηλίτης, κτήμα ὄν τοῦ Jahve, δὲν ἔπρεπε νὰ γίνηται διὰ παντὸς δούλος τοῦ ἄλλου· προσέτι δ' ἐτίθετο φραγμὸς εἰς τὴν ὑπέρμετρον ἀπλησίαν τῶν πλουσίων καὶ εἰς τὴν μεγάλην ἰδιοκτησίαν, ἐν ᾗ ἐξ ἄλλου προελαμβάνετο οὕτως ἡ διαρκὴς πενία πολλῶν οἰκογενειῶν καὶ φιλῶν, ἅμα δὲ προοίγετο ἡ καλλιέργια σπουδαίων κοινωνικῶν ἀρετῶν, οἷα ἡ ὀλιγάρκεια καὶ μάλιστα ἡ φιλαδελφία ³. Οὐχ ἦττον, δὲ σπουδαί-

τῆς βαβυλωνίου αἰχμαλωσίας χρόνους, μετὰ δὲ τὴν αἰχμαλωσίαν ἔχομεν πλείονας μαρτυρίας περὶ τῆς τηρήσεως αὐτοῦ (Nesm. ε' 31, Α' Μακαβ 5' 49 ἐξ, Ἰωσήπου, Ἰουδ. Ἀρχ. ΙΑ' ἡ' 5, ΙΓ' ἡ' 1, ΙΔ' ε' 6, 15' β'). Περὶ δὲ τοῦ δευτέρου θεσμοῦ δὲν ὑπάρχει σαφὴς μαρτυρία, ὅτι ἐτηρεῖτο πράγματι ἐν τῇ γῇ Χαναάν. Ἐμμεσον δ' ὁμοίως, ἀλλὰ καὶ σπουδαῖον ἅμα τεκμήριον περὶ τῆς ἀρχαιότητος τοῦ θεσμοῦ τούτου, εἶναι ὅτι τοιαῦται διατάξεις προσαρμόζονται μᾶλλον εἰς χρόνους ἀπλουστέρων οἰκονομικοκοινωνικῶν σχέσεων. Εὐδελον δ' ὅτι ἡ τυχὸν μὴ ἐφαρμογὴ τῶν θεσμῶν τούτων οὐδαμῶς μειοῖ τὴν ὁμολογουμένην μεγάλην ἱστορικὴν καὶ κοινωνιολογικὴν σπουδαιότητα αὐτῶν.

1. Τὸ μέτρον τοῦ περιοδικοῦ ἀναδασμοῦ τῆς γῆς, εἰ καὶ ὑπὸ μορφὴν διαφορῶν τῆς παρὰ τῷ Ἰσραὴλ, ἀπαντᾷ καὶ παρὰ πολλοῖς ἄλλοις λαοῖς, οἷον παρὰ τοῖς Αμαρίν τῆς Πετραίας Ἀραβίας, ἐν τῷ ἀρχαίῳ Peru καὶ ἐν Ἰάβα, Κίνα, Ἰαπωνίᾳ, παρὰ τοῖς Ἀφγανοῖς παρὰ τισιν Ἰνδικαῖς φυλαῖς καὶ παρὰ τοῖς Δαλμάταις, Ρώσοις, Δανοῖς, Γερμανοῖς κ. ἄ. (F. Wilke ἐν μν. ἔ. σ. 32·33).

2. Συναφὴς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἦτο ἡ κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἀφέσεως ἐν τῇ ἑορτῇ τῆς σκηνοπηγίας ἐνώπιον τοῦ λαοῦ συνθηροισμένον εἰς τὸ ἱερὸν ἀνάγνωσις τοῦ νόμου (Δευτερον. λα' 10 ἐξ.).

3. Ἐκ τῶν ἄχρι τοῦδε ῥηθέντων καὶ ἐκ τῶν ἀμέσως ῥηθησομένων προκύπτει σαφῶς, ὅτι τὸ περὶ τὴν διδουσαν κοινωνιολογικὸν δόγμα περὶ σχετικῆς καὶ οὐχ ἀπολύτου δικαίωματος ἐπὶ τῆς ἰδιοκτησίας, ὡς καὶ περὶ ὑπο-

ους περιορισμούς τῆς ἰδιοκτησίας, ὑπὸ τῶν πτωχῶν καὶ τῶν ὀπωσθή-
ποτε ἀδυνάτων ἀπετέλουν αἱ ποικίλαι διατάξεις τοῦ Μωσ. νόμου περὶ
τόκων, χρεῶν ἐνεχύρων καὶ δούλων. Οὕτω λ. χ. ὑπὸ τῆς Μωσ. νομο-
θεσίας ἀπηγορεύετο ὁ ἐπὶ τόκῳ δανεισμός ¹ οὐ μόνον εἰς ὁμοφύλους,
ἀλλ' ὡς φαίνεται καὶ εἰς παροίκους, ἐξαιρουμένων τῶν παρεπιδήμων,
ἐπεβάλλετο δ' ὁ ἄτοκος δανεισμός εἰς τοὺς ἐπιδεομένους ². Καὶ ἐπετρέ-
πετο μὲν ὁ ἐπὶ ἐνεχύρῳ δανεισμός, ἐπεβάλλετο δ' ὁμως ἢ μέχρι τῆς
δύσεως τοῦ ἡλίου ἀπόδοσις τοῦ ὡς ἐνεχύρου δοθέντος ἱματίου τοῦ
πτωχοῦ, ὡς τοῦ μόνου νυκτερινοῦ καλύμματος αὐτοῦ ³. Παρατηρεῖ δὲ
χαρακτηριστικῶς ὁ νομοθέτης «ἐὰν καταβοήσῃ πρὸς με (δηλ. ὁ ἐν
λόγῳ πτωχός) εἰσακούσομαι αὐτοῦ, ἐλθήμων γὰρ εἰμί» ⁴. Ἐπίσης μνη-
μονεύεται μὲν, ὅτι ὁ ὀφειλὴς ἠδύνατο καὶ μεθ' ὅλης τῆς οἰκογενείας
αὐτοῦ νὰ πωληθῆ ὡς δούλος ἕνεκεν χρέους, ἀλλὰ κατὰ τὸ 7ον ἔτος
ἐπεβάλλετο ἡ ἀπελευθέρωσις αὐτοῦ καὶ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ ⁵. Εὐ-
δηλὸν δ' ὅτι τὰς περὶ τόκου καὶ χρεῶν καθόλου διατάξεις τῆς Μωσ.
νομοθεσίας δεόν νὰ ἐννοήσωμεν ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς κοινωνικῆς
καταστάσεως τοῦ Ἰσραήλ, τοῦλάχιστον μέχρι τῶν χρόνων τῆς αἰχμα-
λώσεως, ὅτε, ἀγροτικὸς μᾶλλον ἢ ἐμπορικὸς ὢν λαὸς ὁ Ἰσραήλ, ἠγγόει
τὰς ἐμπορικὰς πιστώσεις καὶ ἐγίνωσκε μόνον τὰ χρέη τὰ ἐξ ἐσχάτης
ἀνάγκης, τὰ χρέη τῆς ἐνδείας ⁶.

(Ἐπεταὶ τὸ τέλος)

II. I. ΜΗΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

χρεώσεων, ὡς πρὸς τοὺς δικαιώμασι ἐπιβάλλει τῷ κατόχῳ αὐτῆς ἡ ἰδιοκτη-
σία, δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς παλαιούς Ἑβραίους ἰδέα, ἄρα δὲν εἶναι προῖον
τῆς νεωτέρας ἀνεξίξεως, ὡς ἰσχυρίζονται τινες τῶν κοινωνιολογούντων καὶ ὡς
ὑπεστηρίχθη ἐπ' ἐσχάτων ὑπὸ ἐπιφανοῦς πολιτευτοῦ ἐν τῇ Βουλῇ τῶν Ἑλ-
λήνων (Συνεδρία 23 Μαρτίου 1927).

1. Ὁ ἄτοκος δανεισμός συνηθίζετο ἐφ' ἱκανὸν χρόνον καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν
ἀντιθέσει πρὸς τὴν παλαιὰν βαβυλωνιακὴν νομοθεσίαν, ἣτις ἀνεγνώριζε τὸν
τόκον καὶ δὴ προκειμένου περὶ χρηματικοῦ δανεισμοῦ τὸν τόκον 20 ο)ο (Κῶδ.
Hammurabi § 49). Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὄρα He i c l, Das attesta-
mentliche Zinsverbot im Lichte der ethnologischen Jurisprudenz sowie des
altorientalischen Zinswesens (1904).

2. Δευτερονομ. ιε' 8.

3. Ἐξοδ. κβ' 26.

4. Αὐτόθι στ. 27.

5. Ἐξοδ. κα' 2. Ἀξίον δὲ σημειώσεως τυγχάνει, ὅτι ὁ κώδιξ τοῦ Hammu-
rabi, ὅστις ἄλλως οὐδαμῶς μεριμνᾷ περὶ προστασίας τῶν δούλων, περιορίζει
τὴν διάρκειαν τῆς ἐκ χρέους δουλείας εἰς τρία ἔτη (§ 117).

6. Benzinger ἐν μν. ἔ. σ. 292.